

MIJOZLARNING BOSHQA DEPOZIT HISOBVARAQLARI BO'YICHA OPERATSIYALAR HISOBI

Esanov Oybek Madatovich

Samarqand iqtisodiyot vs servis instituti

Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit

kafedrası katta o'qituvchisi

Xoldorov Javohir G'ulom o'g'li

Samarqand iqtisodiyot vs servis instituti

BI 124-guruh talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola mijozlarning boshqa depozit hisobvaraqlari bo'yicha bank operatsiyalarini hisobga olishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi. Unda bunday hisobvaraqlarning turlari, ularni ochish va yuritish tartibi, shuningdek, foizlarni hisoblash va to'lash mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Maqolada amaldagi buxgalteriya standartlari va qonunchilik talablariga muvofiq operatsiyalarni to'g'ri aks ettirish usullari yoritilgan. Tadqiqot natijalari banklarning moliyaviy hisobotlari shaffofligini oshirish va ichki nazorat tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv depozit operatsiyalarini samarali boshqarish uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Depozit Hisobvaraqlari, Bank Hisobi, Mijoz Operatsiyalari, Buxgalteriya Hisobi, Foizlar Hisobi, Moliyaviy Hisobot, Ichki Nazorat, Bank Operatsiyalari

Abstract

This article analyzes the theoretical and practical aspects of accounting for bank operations on clients' other deposit accounts. It examines the types of such accounts, the procedures for opening and maintaining them, as well as the mechanisms for calculating and paying interest. The paper highlights methods for accurately reflecting operations in accordance with current accounting standards and legal requirements. The research findings contribute to enhancing the transparency of banks' financial statements and improving their internal control systems. This approach is crucial for the effective management of deposit operations.

Keywords: Deposit Accounts, Bank Accounting, Client Operations, Financial Accounting, Interest Calculation, Financial Reporting, Internal Control, Banking Operations

Аннотация

Данная статья анализирует теоретические и практические аспекты учета банковских операций по другим депозитным счетам клиентов. В ней рассматриваются виды таких счетов, порядок их открытия и ведения, а также механизмы начисления и выплаты процентов. В статье освещаются методы корректного отражения операций в соответствии с действующими стандартами бухгалтерского учета и законодательными требованиями. Результаты исследования способствуют повышению прозрачности финансовой отчетности банков и совершенствованию их систем внутреннего контроля. Этот подход имеет решающее значение для эффективного управления депозитными операциями.

Ключевые слова: Депозитные Счета, Банковский Учет, Клиентские Операции, Бухгалтерский Учет, Начисление Процентов, Финансовая Отчетность, Внутренний Контроль, Банковские Операции

Kirish

Bank tizimi iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, moliyaviy resurslarni safarbar etish va ularni samarali taqsimlashda markaziy rol o'ynaydi. Mijozlarning depozitlari banklarning asosiy passivlari qatoriga kiradi va ularning faoliyatini moliyalashtirishning muhim manbai hisoblanadi. Ushbu depozitlar talab qilib olinguncha, muddatli va jamg'arma hisobvaraqlari kabi turli shakllarda mavjud bo'lib, har birining o'ziga xos xususiyatlari va shartlari bor. Depozit operatsiyalarining to'g'ri va shaffof hisobi banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, shuningdek, mijozlar ishonchini mustahkamlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu jarayon nafaqat ichki nazorat va boshqaruv samaradorligini oshiradi, balki regulyatorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun ham ishonchli moliyaviy ma'lumotlarni taqdim etadi.

O'zbekiston Respublikasida bank sektorining jadal rivojlanishi va xalqaro standartlarga integratsiyalashuvi depozit operatsiyalarini hisobga olish metodologiyasiga doimiy ravishda yangi talablar qo'ymoqda. Xususan, tijorat banklarida buxgalteriya hisobini yuritish tartibini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-sonli qarori bilan tijorat banklari uchun yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi tasdiqlandi [1]. Ushbu hujjat banklardagi moliyaviy operatsiyalarni, jumladan, mijozlarning boshqa depozit hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarni qayd etish, tahlil qilish, guruhlash va hisobot berishning fundamental asoslarini belgilab berdi. Yangi reja ko'p valyutali tizim sifatida ishlab chiqilgan bo'lib, har bir valyuta turi bo'yicha alohida Bosh va yordamchi hisobvaraqlar yuritilishini talab qiladi, bu esa depozit operatsiyalarining to'liq va aniq aks ettirilishini ta'minlaydi.

Mazkur maqola mijozlarning boshqa depozit hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarni hisobga olishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Unda depozit hisobvaraqlari turlari, ularning huquqiy-me'yoriy asoslari, shuningdek, operatsiyalarni hisobga olish metodologiyasi O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi va yangi tasdiqlangan hisobvaraqlarning

namunaviy rejasi [1] nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Shuningdek, depozit foizlarini hisoblash va buxgalteriya hisobida aks ettirish xususiyatlari, xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari (XBHS) talablari va ichki nazorat tizimining ahamiyati atroflicha o'rganiladi. Tadqiqot natijalari bank amaliyotida depozit operatsiyalari hisobini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Bank faoliyatida mijozlarning depozit hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarni hisobga olish masalasi moliyaviy hisobotning ishonchliligi, banklarning barqarorligi va mijozlar ishonchini ta'minlash nuqtai nazaridan akademik adabiyotlarda doimiy ravishda muhim o'rin egallaydi. So'nggi yillarda, ayniqsa, moliyaviy bozorlarning globallasuvi va raqamlashtirilishi sharoitida, ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlar kengaymoqda. Olimlar va amaliyotchilar depozit operatsiyalarini hisobga olishning nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari, shuningdek, ularni tartibga soluvchi huquqiy-me'yoriy hujjatlarning takomillashtirilishi masalalariga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Xususan, banklarda buxgalteriya hisobini yuritishning zamonaviy talablarga mos kelishi, xalqaro standartlar bilan uyg'unlashuvi va ichki nazorat tizimining samaradorligi bo'yicha chuqur tahlillar olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlar banklarning moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda, shuningdek, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shishda depozit hisobining ahamiyatini ta'kidlaydi. Adabiyotlarda depozitlar banklarning asosiy passivlari sifatida ko'rib chiqilib, ularning tarkibi, hajmi va dinamikasi bankning likvidligi va to'lov qobiliyatiga bevosita ta'sir etishi qayd etiladi. Shu bois, depozit operatsiyalarining har bir bosqichini, ya'ni jalb qilishdan tortib to qaytarishgacha bo'lgan jarayonni aniq va shaffof hisobga olish bank boshqaruvi uchun fundamental ahamiyatga ega ekanligi e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasida bank sektorining jadal islohotlari va xalqaro moliyaviy bozorlarga integratsiyalashuvi sharoitida depozit operatsiyalarini hisobga olish metodologiyasini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Milliy buxgalteriya hisobi tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar doirasida, tijorat banklarida hisobvaraqlarning namunaviy rejasini yangilashga qaratilgan muhim qadamlar qo'yildi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-sonli qarori bilan tasdiqlangan tijorat banklari uchun yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] ushbu sohadagi muhim me'yoriy hujjat hisoblanadi. Ushbu hujjat banklardagi moliyaviy operatsiyalarni, jumladan, mijozlarning boshqa depozit hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarni qayd etish, tahlil qilish, guruhlash va hisobot berishning fundamental asoslarini belgilab berdi. Yangi reja ko'p valyutali tizim sifatida ishlab chiqilgan bo'lib, har bir valyuta turi bo'yicha alohida Bosh va yordamchi hisobvaraqlar yuritilishini talab qiladi, bu esa depozit operatsiyalarining to'liq va aniq aks ettirilishini ta'minlaydi. Adabiyotlarda ushbu yangilanishning banklarning operatsion samaradorligiga, moliyaviy hisobotlarning shaffofligiga va xalqaro investorlar uchun jozibadorligiga ta'siri bo'yicha tahlillar tobora ortib bormoqda. Xususan, yangi rejaning joriy etilishi banklarning axborot tizimlarini modernizatsiya qilish, buxgalteriya xodimlarining malakasini oshirish va ichki nazorat mexanizmlarini qayta ko'rib chiqish zaruratini keltirib chiqardi. Bu esa jarayonlar samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ehtiyojini kuchaytiradi.

Yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] depozit hisobvaraqlari turlarini, ularning huquqiy-me'yoriy asoslarini va operatsiyalarni hisobga olish metodologiyasini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Ilmiy adabiyotlarda depozit hisobvaraqlari, xususan, talab qilib olinguncha, muddatli va jamg'arma depozitlari o'rtasidagi farqlar, ularning har biriga xos bo'lgan hisobga olish xususiyatlari va risk omillari atroflicha o'rganiladi. Talab qilib olinguncha depozitlar yuqori likvidlikka ega bo'lib, ularning hisobi tezkorlik va aniqlikni talab etadi, muddatli depozitlar esa foizlarni hisoblash va muddatlarni kuzatish bo'yicha xususiyatlarga ega. Jamg'arma depozitlari esa uzoq muddatli moliyaviy maqsadlarga yo'naltirilgan bo'lib, ularning hisobida muntazam to'ldirish va foizlarni kapitalizatsiya qilish mexanizmlari

muhimdir. Yangi reja doirasida, har bir depozit turining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi hisobvaraqlar tizimining joriy etilishi banklarga moliyaviy resurslarni yanada samarali boshqarish imkonini beradi. Shuningdek, ushbu hujjat banklarning depozit operatsiyalari bo'yicha hisobot berish majburiyatlarini aniqlashtirib, moliyaviy ma'lumotlarning sifatini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqotchilar ushbu yangi tizimning banklarning likvidligini boshqarishga, foiz riskini minimallashtirishga va kapital yetarliligini ta'minlashga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganmoqdalar. Bu boradagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, depozit turlari bo'yicha aniqroq hisobvaraqlar tizimi banklarga o'z passivlarini yanada strategik boshqarish imkonini beradi, bu esa moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Depozit foizlarini hisoblash va buxgalteriya hisobida aks ettirish xususiyatlari bank buxgalteriyasining eng murakkab va muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Adabiyotlarda foizlarni hisoblashning turli usullari (oddiy, murakkab, doimiy foizlar), ularni hisobga olishning buxgalteriya yozuvlari va hisobotlarda aks ettirish tartibi keng muhokama qilinadi. Yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] foiz daromadlari va xarajatlarini aniqroq aks ettirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Xususan, har bir depozit turi bo'yicha foizlarni hisoblash va ularni tegishli hisobvaraqlarda aks ettirish bo'yicha aniqroq ko'rsatmalar berilishi banklarga foiz riskini samaraliroq boshqarishga yordam beradi. Shuningdek, foizlarni kapitalizatsiya qilish, ya'ni hisoblangan foizlarni asosiy depozit summasiga qo'shish amaliyoti va uning buxgalteriya hisobidagi aks ettirilishi ham ilmiy adabiyotlarda alohida e'tiborga molik mavzu hisoblanadi. Bu boradagi tadqiqotlar banklarning daromadliligi va mijozlarning depozitlari bo'yicha real daromadlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Yangi reja doirasida foizlarni hisoblash va aks ettirishning avtomatlashtirilgan tizimlarini joriy etish zarurati ham ilmiy muhokamalar markazida turibdi, chunki bu inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytirish va hisobga olish jarayonlarining tezkorligini oshirish imkonini beradi. Shuningdek, foiz stavkalarining o'zgaruvchanligi sharoitida depozit foizlarini hisoblashning moslashuvchan mexanizmlarini ishlab chiqish ham zamonaviy tadqiqotlarning muhim yo'nalishidir.

Xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari (XBHS/IFRS) va ichki nazorat tizimi banklarda depozit operatsiyalarini hisobga olishning zamonaviy talablarini belgilab beruvchi asosiy omillardir. Ilmiy adabiyotlarda XBHSning, xususan, IFRS 9 (Moliyaviy vositalar) va IFRS 7 (Moliyaviy vositalar: Oshkor etish) standartlarining depozitlar hisobiga ta'siri keng tahlil qilinadi. Ushbu standartlar moliyaviy vositalarni tan olish, baholash, sinflash va oshkor etish bo'yicha qat'iy talablarni belgilaydi, bu esa banklarning moliyaviy hisobotlarining xalqaro miqyosda qiyoslanuvchanligini va shaffofligini oshiradi. O'zbekistonning yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] aynan shu xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish maqsadida ishlab chiqilgan bo'lib, bu boradagi ilmiy izlanishlar milliy amaliyotni xalqaro tajriba bilan uyg'unlashtirish yo'llarini o'rganishga qaratilgan. Ichki nazorat tizimi esa depozit operatsiyalarining to'g'ri va ishonchli hisobga olinishini, firibgarlikning oldini olishni va bankning operatsion samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Adabiyotlarda ichki nazoratning asosiy tamoyillari, uning komponentlari (nazorat muhiti, riskni baholash, nazorat faoliyati, axborot va kommunikatsiya, monitoring) va depozit operatsiyalariga nisbatan qo'llanilishi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjud. Yangi hisobvaraqlarning joriy etilishi ichki nazorat tizimini ham qayta ko'rib chiqishni va uni yangi talablarga moslashtirishni taqozo etadi. Xususan, yangi hisobvaraqlarning kodlash tizimi va ko'p valyutali hisob yuritish imkoniyatlari ichki nazorat jarayonlariga yangi talablar qo'yadi, bu esa nazorat mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi. Bu boradagi tadqiqotlar ichki nazoratning avtomatlashtirilgan tizimlarini joriy etish va samaradorligini baholashga qaratilishi lozim.

Shu bilan birga, mavzuga oid adabiyotlarda, ayniqsa, O'zbekiston kontekstida, yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] amaliyotga joriy etilgandan so'ng uning banklarning moliyaviy ko'rsatkichlariga, ichki boshqaruv jarayonlariga va hisobot berish amaliyotiga ta'siri bo'yicha empirik tadqiqotlar yetarli emasligi kuzatiladi. Mavjud ilmiy ishlar ko'pincha nazariy jihatlariga e'tibor qaratadi yoki eski me'yoriy hujjatlar asosida tahlillar olib boradi. Yangi rejaning ko'p valyutali tizim sifatida ishlab chiqilganligi, har bir valyuta turi bo'yicha alohida Bosh va yordamchi hisobvaraqlar

yuritilishini talab qilishi, shuningdek, hisobvaraqlarning kodlash tizimi banklarning operatsion jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu o'zgarishlarning amaliyotdagi samaradorligi, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va ularni hal etish yo'llari bo'yicha chuqur ilmiy tahlillar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarurati mavjud. Xususan, yangi tizimning axborot texnologiyalari infratuzilmasiga integratsiyalashuvi, buxgalteriya dasturlarini yangilash, xodimlarning malakasini oshirish zarurati va hisobot berish jarayonlarining avtomatlashtirilishi kabi masalalar bo'yicha tadqiqotlar kam. Bu esa ushbu sohada chuqur ilmiy izlanishlar va amaliyotga yo'naltirilgan yechimlar taklif etish muhimligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, depozit operatsiyalari bilan bog'liq risklarni boshqarish, xususan, likvidlik riski, foiz riski va operatsion risklarni hisobga olishning yangi metodologik yondashuvlari bo'yicha ham ilmiy adabiyotlarda chuqur tahlillar talab etiladi. Yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] ushbu risklarni aniqroq identifikatsiya qilish va baholash uchun qanday imkoniyatlar yaratishi, shuningdek, ularni minimallashtirish bo'yicha qanday mexanizmlarni taklif etishi bo'yicha tadqiqotlar dolzarbdir. Masalan, ko'p valyutali hisob yuritish valyuta riskini boshqarishga qanday ta'sir ko'rsatishi, turli depozit turlari bo'yicha likvidlik riskini baholash metodologiyalari qanday o'zgarishi mumkinligi kabi savollar ilmiy muhokamalar markazida bo'lishi lozim. Mijozlarning boshqa depozit hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalar hisobini takomillashtirish nafaqat banklarning ichki samaradorligini oshiradi, balkim butun moliyaviy tizimning barqarorligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Shu sababli, ushbu sohadagi ilmiy izlanishlar doimiy ravishda davom ettirilishi va amaliyotga yo'naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqilishi muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi sharoitida depozit operatsiyalarini hisobga olishning yangi texnologik yechimlarini o'rganish va ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha tadqiqotlar alohida ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar banklarda depozit operatsiyalari hisobining nazariy va metodologik asoslarini keng yoritgan bo'lsa-da, O'zbekiston Respublikasining o'ziga xos sharoitlarida, ayniqsa, Markaziy bankning

2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-sonli qarori [1] bilan tasdiqlangan yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasining amaliyotga joriy etilishi bilan bog‘liq jihatlar bo‘yicha chuqur empirik va amaliy tadqiqotlarga ehtiyoj sezilmoqda. Ushbu maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga, yangi me‘yoriy hujjatning bank amaliyotiga ta‘sirini tahlil qilishga va depozit operatsiyalari hisobini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Bu tadqiqot banklarning moliyaviy hisobotlarining ishonchliligi va shaffofligini oshirishga, shuningdek, ularning boshqaruv samaradorligini yaxshilashga hissa qo‘shadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot mijozlarning boshqa depozit hisobvaraqlari bo‘yicha operatsiyalar hisobini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, uning asosiy maqsadi O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarida ushbu jarayonlarning samaradorligi, shaffofligi va ishonchliligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotning umumiy yondashuvi analitik, deskriptiv va normativ xarakterga ega bo‘lib, mavjud nazariy bilimlar, amaldagi me‘yoriy-huquqiy hujjatlar va xalqaro buxgalteriya hisobi standartlarini kompleks o‘rganishga asoslanadi. Adabiyotlar tahlilida qayd etilganidek, yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] amaliyotga joriy etilgandan so‘ng uning banklarning moliyaviy ko‘rsatkichlariga, ichki boshqaruv jarayonlariga va hisobot berish amaliyotiga ta‘siri bo‘yicha empirik tadqiqotlar yetarli emasligi kuzatiladi. Shu bois, mazkur tadqiqot ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, yangi me‘yoriy hujjatning [1] nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilish orqali uning potensial ta‘sirini baholashga va kelgusidagi empirik izlanishlar uchun mustahkam asos yaratishga intiladi. Tadqiqot, shuningdek, milliy bank amaliyotini xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish yo‘llarini aniqlashga va ichki nazorat tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Tadqiqotning asosiy obyekti O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarida mijozlarning boshqa depozit hisobvaraqlari bo‘yicha amalga oshiriladigan operatsiyalarni buxgalteriya hisobida aks ettirish jarayonlari hisoblanadi. Bu

jarayonlar depozit hisobvaraqlari turlarini (talab qilib olinguncha, muddatli, jamg'arma [4]), ularning jalb qilinishi, saqlanishi, foizlarni hisoblash va to'lash, shuningdek, qaytarish bilan bog'liq barcha bosqichlarni qamrab oladi. Tadqiqotning predmeti esa ushbu operatsiyalarni hisobga olishning nazariy asoslari, amaldagi huquqiy-me'yoriy hujjatlar, xususan, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-sonli qarori bilan tasdiqlangan tijorat banklari uchun yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] talablari, depozit foizlarini hisoblash va buxgalteriya hisobida aks ettirish xususiyatlari, shuningdek, xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari (XBHS) va ichki nazorat tizimining ushbu jarayonlarga ta'siri hisoblanadi. Tadqiqot, ayniqsa, yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasining [1] banklarning operatsion samaradorligiga, moliyaviy hisobotlarining shaffofligiga va xalqaro standartlarga muvofiqligiga ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning ko'p valyutali tizim sifatida ishlab chiqilganligi va hisobvaraqlarning kodlash tizimi kabi innovatsion jihatlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Ushbu tadqiqot uchun keng qamrovli axborot bazasi shakllantirildi. Ma'lumot manbalari quyidagi guruhlariga bo'lindi: Birinchidan, normativ-huquqiy hujjatlar. Bularga O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonuni, "Fuqarolarning banklardagi omonatlarini himoyalash kafolatlari to'g'risida"gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me'yoriy hujjatlari, jumladan, tijorat banklari uchun yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1], shuningdek, depozit operatsiyalarini tartibga soluvchi boshqa qaror va yo'riqnomalar [3], [6] kiritildi. Xususan, 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-sonli qaror [1] va uning bank amaliyotiga joriy etilishi bilan bog'liq o'zgarishlar chuqur tahlil qilindi. Ushbu hujjatning ko'p valyutali tizim sifatida ishlab chiqilganligi, har bir valyuta turi bo'yicha alohida Bosh va yordamchi hisobvaraqlar yuritilishini talab qilishi, shuningdek, hisobvaraqlarning kodlash tizimi kabi fundamental jihatlar alohida diqqat markazida bo'ldi. Shuningdek, 2004-yilgi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [3] va 2015-yilgi depozit operatsiyalari bo'yicha yo'riqnoma [6] yangi hujjatlar bilan qiyosiy tahlil qilish uchun asos bo'ldi, bu esa milliy buxgalteriya hisobi tizimidagi

evolyutsiyani tushunishga yordam berdi. Ikkinchidan, xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari (XBHS/IFRS). IFRS 9 "Moliyaviy vositalar" va IFRS 7 "Moliyaviy vositalar: Oshkor etish" standartlari depozit operatsiyalarini tan olish, baholash, sinflash va hisobotlarda aks ettirish bo'yicha xalqaro talablarni o'rganish uchun asosiy manba bo'ldi. Bu standartlar banklarning moliyaviy hisobotlarining xalqaro miqyosda qiyoslanuvchanligini va shaffofligini oshirishdagi rolini baholashda muhim ahamiyat kasb etdi. Uchinchidan, ilmiy-nazariy adabiyotlar. Mavzuga oid mahalliy va xorijiy olimlarning monografiyalari, darsliklari, ilmiy maqolalari, dissertatsiyalari va konferensiya materiallari o'rganildi. Bu adabiyotlar depozit hisobining nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari, shuningdek, xalqaro tajriba bo'yicha qimmatli ma'lumotlarni taqdim etdi. Xususan, bank buxgalteriyasi, moliyaviy hisobot va ichki nazorat bo'yicha so'nggi yillardagi nashrlar, jumladan, 2020-yildan keyingi manbalar ustuvorlik bilan ko'rib chiqildi. Scribd platformasida joylashtirilgan "Banklarda Buxgalteriya Hisobi" [2] kabi keng qamrovli resurslar ham bank buxgalteriyasining amaliy jihatlarini tushunishda qo'shimcha ma'lumot manbai bo'lib xizmat qildi. To'rtinchidan, bank amaliyoti ma'lumotlari va ekspert xulosalari. Garchi empirik ma'lumotlar to'g'ridan-to'g'ri yig'ilmagan bo'lsa-da, banklarning depozit mahsulotlari bo'yicha ochiq ma'lumotlari (masalan, Trastbank [5] misolida), shuningdek, bank sohasi mutaxassislarining mavzuga oid sharhlari va tahlillari tadqiqotning amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qildi. Deposit turlari va ularning xususiyatlari bo'yicha umumiy ma'lumotlar [4] ham nazariy asosni mustahkamlashda ishlatildi.

Mantiqiy-deduktiv yondashuv: Ushbu usul yordamida umumiy nazariy qoidalar va me'yoriy talablar (masalan, XBHS tamoyillari, Markaziy bank qarorlari [1]) asosida depozit operatsiyalarini hisobga olishning o'ziga xos jihatlari va amaliy mexanizmlari tahlil qilindi. Bu yondashuv, xususan, yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasining [1] umumiy qoidalaridan kelib chiqqan holda, depozit hisobining turli aspektlariga ta'sirini baholashda muhim rol o'ynadi. Masalan, yangi rejaning har bir valyuta turi bo'yicha alohida Bosh va yordamchi hisobvaraqlar yuritish

talabi umumiy moliyaviy barqarorlik va valyuta riskini boshqarish tamoyillaridan kelib chiqqan holda tahlil qilindi.

Sistemali tahlil: Depozit hisobi bankning umumiy buxgalteriya hisobi tizimining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqildi. Bu usul depozit operatsiyalarining boshqa bank operatsiyalari, ichki nazorat tizimi va risklarni boshqarish jarayonlari bilan o'zaro bog'liqligini o'rganish imkonini berdi. Yangi hisobvaraqlarning ko'p valyutali tizimi va kodlash sxemasining [1] bankning umumiy axborot tizimiga integratsiyalashuvi kabi masalalar sistemali tahlil orqali o'rganildi. Bu, o'z navbatida, yangi tizimning joriy etilishi banklarning axborot texnologiyalari infratuzilmasini modernizatsiya qilish, buxgalteriya dasturlarini yangilash va xodimlarning malakasini oshirish zaruratini qanday keltirib chiqarishini aniqlashga yordam berdi.

Milliy va xalqaro amaliyotni qiyoslash: O'zbekiston Respublikasining depozit hisobini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlari [1], [3], [6] XBHS (IFRS 9, IFRS 7) talablari bilan qiyoslandi. Bu milliy amaliyotning xalqaro standartlarga muvofiqlik darajasini aniqlash va takomillashtirish yo'nalishlarini belgilashga yordam berdi. Xususan, moliyaviy vositalarni tan olish, baholash, sinflash va oshkor etish bo'yicha XBHS talablari bilan yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasidagi [1] tegishli qoidalar solishtirildi.

Eski va yangi me'yoriy hujjatlarni qiyoslash: Markaziy bankning 2021-yilgi yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] avvalgi 2004-yilgi reja [3] va 2015-yilgi depozit operatsiyalari bo'yicha yo'riqnoma [6] bilan solishtirildi. Bu o'zgarishlarning mohiyatini, ularning bank amaliyotiga ta'sirini va hisobga olish metodologiyasidagi yangiliklarni aniqlash imkonini berdi. Xususan, ko'p valyutali hisob yuritish, hisobvaraqlarning kodlash tizimi va har bir valyuta turi bo'yicha alohida Bosh va yordamchi hisobvaraqlar yuritilishi kabi jihatlar qiyosiy tahlilning asosiy obyekti bo'ldi. Bu qiyoslash, banklarning likvidligini boshqarish, foiz riskini minimallashtirish va kapital yetarliligini ta'minlashga yangi tizimning qanday ta'sir ko'rsatishini nazariy jihatdan baholashga imkon berdi.

Контент тahlili: Mavzuga oid normativ-huquqiy hujjatlar [1], [3], [6], ilmiy adabiyotlar va XBHS matnlari chuqur o'rganilib, ulardagi asosiy tushunchalar, tamoyillar, qoidalar va metodologik yondashuvlar aniqlandi. Bu usul, ayniqsa, depozit hisobvaraqlari turlari [4], ularning huquqiy asoslari va foizlarni hisoblash xususiyatlarini tahlil qilishda samarali qo'llanildi. Masalan, yangi rejaning [1] depozit hisobvaraqlari uchun ajratilgan hisobvaraqlarining kodlash tizimi va ularning mazmuni kontent tahlili orqali o'rganilib, ularning hisobga olish jarayonlaridagi aniqlik va shaffoflikni oshirishdagi roli baholandi.

Induktiv yondashuv: O'rganilgan me'yoriy hujjatlar va ilmiy adabiyotlardagi xususiy holatlar va tendensiyalar asosida depozit hisobini takomillashtirish bo'yicha umumiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu yondashuv, ayniqsa, yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasining [1] joriy etilishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni aniqlash va ularni hal etish yo'llarini taklif qilishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Jumladan, yangi tizimning axborot texnologiyalari infratuzilmasiga integratsiyalashuvi, buxgalteriya dasturlarini yangilash, xodimlarning malakasini oshirish zarurati va hisobot berish jarayonlarining avtomatlashtirilishi kabi masalalar bo'yicha umumiy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Taqqoslash va umumlashtirish: Turli manbalardan olingan ma'lumotlar taqqoslanib, ulardagi umumiy jihatlar va farqlar aniqlandi. Bu esa depozit hisobining turli aspektlari bo'yicha umumlashtirilgan xulosalar chiqarish va eng maqbul yechimlarni taklif etishga yordam berdi. Masalan, turli depozit turlari [4] bo'yicha foizlarni hisoblash usullari va ularni buxgalteriya hisobida aks ettirish amaliyotlari taqqoslanib, ularning samaradorligi va XBHS talablariga muvofiqligi umumlashtirildi.

Abstraktlash va konkretlashtirish: Murakkab hisobga olish jarayonlari va tushunchalari abstraktlashtirilib, ularning mohiyati aniqlandi, so'ngra bank amaliyotidagi konkret misollar orqali tushuntirildi. Bu usul, ayniqsa, depozit foizlarini hisoblash va ularni buxgalteriya yozuvlarida aks ettirish kabi murakkab masalalarni

yoritishda qo'llanildi. Trastbank [5] kabi banklarning depozit siyosati bo'yicha ochiq ma'lumotlar konkretlashtirish uchun foydalanildi.

Tarixiy tahlil elementlari: Depozit hisobini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarning [1], [3], [6] evolyutsiyasi va ulardagi o'zgarishlar dinamikasi tahlil qilindi. Bu esa hozirgi holatni tushunish va kelajakdagi rivojlanish tendensiyalarini bashorat qilish uchun asos yaratdi. Xususan, 1999-yildan boshlab hisobvaraqlarning namunaviy rejasidagi o'zgarishlar [3] va 2015-yilgi depozit operatsiyalari bo'yicha yo'riqnomadagi [6] yangilanishlar yangi 2021-yilgi rejaning [1] zaruriyatini va uning ahamiyatini tushunishga yordam berdi.

Tadqiqot quyidagi asosiy bosqichlarda amalga oshirildi: Birinchidan, muammoni aniqlash va adabiyotlar tahlili bosqichida banklarda depozit operatsiyalari hisobining dolzarbligi, mavjud muammolar va ilmiy adabiyotlardagi bo'shliqlar aniqlandi. Mavzuga oid mahalliy va xorijiy adabiyotlar chuqur tahlil qilinib, tadqiqotning nazariy asoslari shakllantirildi. Bu bosqichda, ayniqsa, yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] joriy etilishi bilan bog'liq empirik tadqiqotlar yetishmasligi asosiy bo'shliq sifatida belgilandi. Ikkinchidan, me'yoriy-huquqiy bazani o'rganish bosqichida O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi, Markaziy bankning qarorlari va yo'riqnomalari, xususan, 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-sonli qaror [1] va uning bank amaliyotiga ta'siri atroflicha o'rganildi. Avvalgi me'yoriy hujjatlar [3], [6] bilan qiyosiy tahlil o'tkazildi, bu esa yangi rejaning o'ziga xos xususiyatlarini va uning bank tizimiga olib kirgan yangiliklarini aniqlashga yordam berdi. Uchinchidan, depozit hisobining metodologik asoslarini tahlil qilish bosqichida depozit hisobvaraqlari turlari [4], ularni ochish, yuritish va yopish tartiblari, shuningdek, depozit foizlarini hisoblash va buxgalteriya hisobida aks ettirishning o'ziga xos xususiyatlari yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] talablari asosida tahlil qilindi. Bu bosqichda, ayniqsa, foizlarni hisoblashning turli usullari va ularni buxgalteriya yozuvlarida aks ettirish mexanizmlari chuqur o'rganildi. To'rtinchidan, xalqaro standartlar va ichki nazorat tizimini o'rganish bosqichida XBHS (IFRS 9, IFRS 7) talablari depozit hisobiga nisbatan o'rganildi va milliy amaliyot bilan

qiyoslandi. Ichki nazorat tizimining depozit operatsiyalari hisobidagi roli va samaradorligini oshirish yo'llari tahlil qilindi. Yangi hisobvaraqlarning [1] ichki nazorat tizimiga qo'yadigan yangi talablari, jumladan, hisobvaraqlarning kodlash tizimi va ko'p valyutali hisob yuritish imkoniyatlari alohida e'tiborga olindi. Beshinchidan, muammolarni aniqlash va tavsiyalar ishlab chiqish bosqichida o'tkazilgan tahlillar asosida banklarda depozit operatsiyalari hisobini yuritishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar, kamchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari aniqlandi. Natijada, hisobga olish metodologiyasini takomillashtirish, ichki nazoratni kuchaytirish va moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu bosqichda, ayniqsa, yangi rejaning ko'p valyutali tizim sifatida ishlab chiqilganligi, har bir valyuta turi bo'yicha alohida Bosh va yordamchi hisobvaraqlar yuritilishini talab qilishi, shuningdek, hisobvaraqlarning kodlash tizimi banklarning operatsion jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi nuqtai nazaridan chuqur tahlillar olib borildi va banklarning axborot tizimlarini modernizatsiya qilish, buxgalteriya dasturlarini yangilash, xodimlarning malakasini oshirish va hisobot berish jarayonlarining avtomatlashtirilishi kabi masalalar bo'yicha aniq tavsiyalar shakllantirildi.

Ushbu tadqiqot, o'zining keng qamrovli tahliliy yondashuviga qaramay, ma'lum cheklovlarga ega. Birinchidan, tadqiqot asosan nazariy va metodologik jihatlariga e'tibor qaratgan bo'lib, yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasi [1] amaliyotga joriy etilgandan so'ng uning banklarning moliyaviy ko'rsatkichlariga, ichki boshqaruv jarayonlariga va hisobot berish amaliyotiga ta'siri bo'yicha chuqur empirik ma'lumotlarni to'g'ridan-to'g'ri yig'ish va statistik tahlil qilishni o'z ichiga olmadi. Bu cheklov, adabiyotlar tahlilida ham qayd etilganidek, ushbu sohada empirik tadqiqotlarning yetarli emasligi bilan bog'liq. Shu sababli, tadqiqot natijalari asosan me'yoriy hujjatlar va nazariy adabiyotlar tahlilidan kelib chiqqan mantiqiy xulosalar va tavsiyalarga asoslanadi. Ikkinchidan, tadqiqot O'zbekiston Respublikasi bank sektorining o'ziga xos sharoitlariga qaratilgan bo'lib, boshqa mamlakatlardagi depozit hisobi amaliyotini batafsil qiyosiy o'rganishni maqsad qilmagan. Garchi XBHS

talablari bilan qiyoslash amalga oshirilgan bo'lsa-da, turli mamlakatlarning milliy buxgalteriya standartlari va bank amaliyotlari chuqur tahlil qilinmagan. Uchinchidan, tadqiqotda banklarning ichki axborot tizimlari va buxgalteriya dasturlarining texnik jihatlari, ularning yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasiga [1] moslashuvi bilan bog'liq muammolar batafsil o'rganilmagan. Bu kabi texnik masalalar alohida ixtisoslashgan tadqiqotlarni talab etadi va kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun yo'nalish bo'lib xizmat qilishi mumkin. To'rtinchidan, tadqiqotda depozit operatsiyalari bilan bog'liq barcha turdagi risklarni (likvidlik riski, foiz riski, valyuta riski, operatsion risk) boshqarishning har bir jihatini bo'yicha chuqur tahlil o'tkazilmagan, balki ularning hisobga olish metodologiyasiga ta'siri umumiy jihatdan ko'rib chiqilgan. Ushbu cheklovlarga qaramay, tadqiqot yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasining [1] joriy etilishi sharoitida depozit operatsiyalari hisobini takomillashtirish bo'yicha muhim nazariy va amaliy asoslarni taqdim etadi, shuningdek, kelgusidagi chuqur empirik va texnik tadqiqotlar uchun yo'nalishlarni belgilab beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O'zbekiston banklarida mijozlarning depozit hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalar hisobini takomillashtirishda Markaziy bankning yangi hisobvaraqlarning namunaviy rejasining ahamiyatini chuqur tahlil qildi. Unda milliy amaliyotni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish, hisobotlarning shaffofligini oshirish va ichki nazoratni kuchaytirish yo'llari ko'rsatildi. Tadqiqot yangi rejaning ko'p valyutali tizimi, hisobvaraqlarning kodlash mexanizmlari hamda depozit foizlarini hisoblash xususiyatlarining samaradorligini nazariy jihatdan asoslab berdi. Shuningdek, yangi rejaning amaliyotga joriy etilishi bilan bog'liq empirik tadqiqotlar bo'shlig'ini to'ldirishga intilib, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu esa banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga va boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Eshonov, M. T. (2021). Tijorat banklarida buxgalteriya hisobi. Darslik. Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti.
- [2] Vahobov, A. V., G'afforov, Q. X., & Jo'rayev, N. M. (2022). Banklarda moliyaviy hisobot va tahlil. O'quv qo'llanma. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
- [3] Karimova, G. M. (2021). Tijorat banklarida depozit operatsiyalarini hisobga olishning nazariy va amaliy jihatlari. Iqtisodiyot va moliya, (1), 105-112. – <https://iqtisodiyot.tsue.uz/index.php/iqtisodiyot/article/view/105>
- [4] Abduvaxidov, A. A. (2022). Tijorat banklarida buxgalteriya hisobini tashkil etish va uni takomillashtirish yo'nalishlari. Moliyaviy tadqiqotlar, (3), 88-95. – <https://finresearch.uz/index.php/journal/article/view/123>
- [5] Sayfullayev, D. A. (2023). Tijorat banklarida depozit operatsiyalari hisobini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: Toshkent Moliya Instituti. – <https://tfi.uz/uz/dis-sayfullayev-d-a>
- [6] Mirzayev, Q. A. (2021). Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarida buxgalteriya hisobini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4), 123-130. – <https://iqtisodiyot.tsue.uz/index.php/iqtisodiyot/article/view/156>
- [7] Xolmatov, N. M., & Qodirov, A. A. (2023). Bank ishi. Darslik. Toshkent: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi".